

Grimmove bajke u psihoanalitičkome ključu

Marc Girard. 2013. *Bajke braće Grimm: Psihoanalitičko čitanje*. Prev. Ita Kovač, Zagreb: TIM press. 165 str. ISBN 978-953-7177-69-0

U svojoj knjizi posvećenoj bajkama braće Grimm Marc Girard polazi od pitanja koje pomalo zvuči i kao konstatacija: Otkud taj trajni i univerzalni uspjeh tih bajki danas? Ili, riječima Marca Soriana koje su navedene kao moto knjige: „Što te vile, duhovi i patuljci rade u našoj modernosti?“

Iako danas o modernosti kao ishodištu toga pitanja ne može biti govora, sama problematizacija aktualnosti, odnosno anakronizma koji stoji u njegovoj podlozi, ne samo da se u različitim inačicama može čitati s pomoću historijski usmjerene socijalno-kulturološke kritike žanra kakvu piše npr. Jack Zipes, već je vidljiva i u mnogobrojnim umjetničkim prefiguracijama koje posredstvom književnosti, kazališta i filma najčešće ostavljaju malo prostora onim inačicama koje su zapisali Jacob i Wilhelm Grimm. Iako je psihoanalitički pristup bajkama istaknuo samim podnaslovom knjige, Girard se prema tome vlastitom metodološkome i intelektualnome ishodištu često odnosi s kritičkim odmakom, naglašavajući umjetničku superiornost, odnosno neiscrpivost predmeta.

U cjelini knjiga je podijeljena u tri dijela kojima se pozornost čitatelja usmjerava prema trima osnovnim problemima koje autor prepoznaje i kao organizacijska načela i temeljna pitanja tih odabranih Grimmovih bajki. Prema tim pitanjima preslaguje i pojedine bajke, vodeći se tematskim, motivskim i simboličkim potencijalom koji ih izgrađuje. Prvi dio tako kao osnovno pitanje ističe roditeljsku nekompetenciju, i to poglavljima „Ničija kći“ i „Cijena očinstva“. Drugi dio bavi se temeljnim nedostatkom koji usmjerava zaplet i razrješenje sukoba u bajci. Ovaj je dio razrađen u trima poglavljima: „Sentimentalni odgoj prema braći Grimm“, „Nezamjenjiva sestra“ i „Snjeguljica i osam patuljaka“. Treći dio nosi naslov „Zadovoljština“, a podijeljen je na dva poglavlja, „Zaboravljena zaručnica“ i „Budućnost Drugog“. Tim su dijelovima pridodani uvodno poglavlje, epilog i dodatak naslovljen „Perrault protiv braće Grimm: Freud, stari i moderni“.

Uz spomenutu distancu prema vlastitome teorijskome ishodištu Girard se naročito kritički odnosi prema pristupu Brune Bettelheima koji je svojom knjigom *The Uses of Enchantment* (1976.), kako ističe Girard, presudno odredio razumijevanje bajki generacije „šezdesetosmaša“. Uz niz prigovora koji su Bettelheimu došli iz folklorističkoga miljea Girard pridodaje i ulogu koju je njegova interpretacija imala na njegovu generaciju koja se, kolikogod „oslobođena“, Bettelheimovom knjigom zapravo koristila za prikrivanje osjećaja krivice zbog vlastita egoizma, odnosno roditeljske nekompetencije. „Je li ikada postojao egoističniji naraštaj – prožet taštım individualizmom i impulzivnom arogancijom – kada je riječ o obrazovanju djece?“ (13), pita se zbog toga u predgovoru knjige. Girardova se knjiga stoga može čitati i kao kritički odgovor roditeljskim praksama i obrazovnim politikama njegove vlastite generacije. Zbog toga prvi dio knjige otvara poglavlje o roditeljskoj nekompetenciji zbog koje likovi, najčešće djeca, u Grimmovim bajkama upadaju u nevolje.

Da bi objasnio svoj kritički odnos prema psihoanalitičkome pristupu i da bi točnije usmjerio vlastito ishodište, Girard na početku ističe divljenje predmetu vlastita proučavanja: „Književni postupci braće Grimm, na primjer, uistinu ne zaostaju za onima jednog

Zole, Balzaca ili Flauberta“ (19). Kako se sam, u ranijim studijama, bavio upravo ovim autorima, Girard u knjizi prije psihoanalitičkoga postavlja književnokritički *raison d'être* u kojemu književnost nadilazi svako moguće teorijsko iscrpljivanje te sve do samoga kraja knjige naglašava narativnu i idejnu superiornost umjetničkoga teksta, u ovome slučaju bajki braće Grimm. Zbog toga, „u ime formalnog poštovanja prema djelu i njegovoj književnoj koherentnosti“ (isto), šiba neka, naročito pojednostavnjena, psihoanalitička tumačenja, dodajući kako i dalje zadržava „određenu nevjericu kad je riječ o mogućnosti psihoanaliziranja umjetničkih djela“ (19–20), i to sve dok se ne pojavi uvjerljiv prilog koji će ga navesti da promijeni mišljenje. On, naime, unatoč tome što bira psihoanalitički pristup tumačenju bajki, smatra, slično kao i J. Chasseguet-Smirgel u *Le Presence d'un illusion*, da „umjetnost radi s potencijalom sublimacije pojedinca i da je ta sublimacija upravo ona razdjelnica iza koje ljudska ostvarenja izmiču psihoanalizi“ (16). Prednost psihoanalize vidi u, kako kaže, mogućnosti proširenja mimetičkoga polja, predočive stvarnosti, ostavljajući mnogo strože ograničenije forme i svojega estetskoga potencijala: „ono što se nekoć smatralo ‘nelogičnošću’ bajki, ono tajanstveno i neobjašnjivo, sada se upisuje u linearnost uzročnog lanca upravo u smislu u kojemu ‘fantazija’ blijedi u korist uznemirujuće surovosti u oblikovanju motiva“ (20). Čitati bajke braće Grimm freudovskim očima za Girarda znači „proći kroz zrcalo kako bi se otkrilo fascinantnu *mimezu* psihološke stvarnosti“ (21). Pritom mu upravo Freudova psihoanaliza koja je usmjerena na determinizam, a ne Lacanova, usmjerena na analogije, kako ističe, „pruža metodu izbora za dešifriranje mimetičkih prikaza književnosti“ (isto).

Na uvodno pitanje o aktualnosti bajke zapravo i sam odgovara već na početku knjige: bajke nam danas vraćaju pozornost na djelokrug i mogućnosti ljudskoga, one podsjećaju na stvarnost naše tuge i na fantazme o obnovi. Još više, „u vrijednosnoj pustinji naše svakodnevice“ (23), u kojoj se ljudi „guše u peći socijalnog darvinizma, pod olovnim suncem liberalizma“ (22), bajke nas potiču da promislimo o vjerskim, moralnim i političkim vrijednostima. One nas upućuju u samo središte „biološke iznimke koju nazivamo čovječanstvo“ (23): prema solidarnosti, suosjećajnosti, prema predavanju nježnosti i konstruktivnoj snazi žudnje.

Prvo poglavlje knjige razotkriva roditeljsku nekompetenciju: najprije u interpretaciji bajke „Jungfrau Maleen“ [Djeva Maleen] u kojoj Girard vidi otklon od uobičajene zapadnjačke „tristanovske“ verzije ljubavne priče. Smatra da ova bajka ističe pravo zaljubljenih da se suprotstave društvenome poretku u čijoj je osnovi očinski autoritet: za razliku od Tristana i Izolde, ovdje ne postoji neusklađenost osobnoga ostvarenja u ljubavi i kolektivnoga ostvarenja usklađenoga sa suvremenim društvenim vrijednostima. Osim na temelju nje, roditeljsku nekompetenciju razmatra i na temelju bajke „Die Nixe im Teich“ [Vila s jezera] i njoj srodne varijacije u tekstu naslovljenome „Djevojka bez ruku“. Objekti bajke, kao i još neke koje ukratko spominje, a slične su im, Girard rabi da bi pokazao da se ne mogu svesti na Bettelheimovu opću konstataciju o bajkama kao narativima koji potvrđuju ideju „nagrađenoga sazrijevanja“ pomoću nedaća. U ovome slučaju prije bi se moglo govoriti o identifikaciji očeve nekompetencije kao kobnome okruženju s kojim neki par mora, najčešće samo vlastitom ustrajnošću, izići nakraj.

Nakon toga u fokus ove studije ulazi „temeljni nedostatak“, neko temeljno obilježje glavnih likova bajki, koji su na samome početku predstavljeni kao manjkavi, ne samo u

fizičkome smislu, već i u životno važnim vještinama i sposobnostima među kojima Girard ističe sposobnost ostvarivanja „spolne sudbine“: da vole i budu voljeni. Baveći se izričito tom temom u drugome dijelu, autor ispisuje jedno od najdojmljivijih poglavlja knjige u kojemu čita „Guščaricu na studencu“ kao borbu s naslijeđenim i stečenim gdje pobjedu ne donosi najsnažnija niti najnasilnija želja, „nego pravedna ljubav prema sebi“ (91). Tome će pridodati interpretacije bajki „Dvaneastero braće“ i „Snjeguljica“ koja je, za Girarda, u svojim nedaćama zapravo žrtva vlastite regresije. U toj se regresiji, suprotno mnogim čitanjima, pa i Disneyevoj filmskoj interpretaciji, Snjeguljica vraća u patuljačku aseksualnost u kojoj ne funkcionira kao ženska protuteža šumskim bićima, već kao osmi patuljak. Braća Grimm, smatra autor, bila su daleko manje naivna i manje sladunjava od nekih kasnijih imitatora: patuljci od prvoga, estetskoga, a ne senzualnoga dojma, pa sve do trenutka njezina sna, utjelovljenje su bespolnosti. Kad je prvi put vide, oni viču: „O Bože moj! O Bože moj! Kako je ovo dijete lijepo!“. Kad je otkriju, obuzima ih nesavladiv san zato što „oni s njom nemaju što drugo raditi“. Za njih ona nije nepoželjna, kako sugerira Walt Disney, nego samo suvišna. U ovome čitanju autor također odbija Bettelheimovu tvrdnju o rivalstvu maćehe i Snjeguljice, naglašavajući kako jedna od njih mora umrijeti zbog rivalstva i borbe za prevlast. Ne radi se, smatra Girard, o borbi jačega, već o sukcesivnosti koja je nastala u narcisoidnoj predodžbi druge kraljeve žene, a koja je povezana i s temeljnom neminovnošću po kojoj nove generacije nasljeđuju starije.

Primjeri bajki „Prava zaručnica“, „Ševa koja pjeva i skakuće“ ili „Željezna peć“ za Girarda su prilika da ponovno postavi pitanje iskušenja koja prolazi ljubavni par, a koja potvrđuju, kako smatra, da se u bajkama braće Grimm vrlo često opisuje evolucija neke osobe u partnerskome ljubavnome odnosu. Pokazuje se, suprotno zapadnoj književnosti koja slavi „nemoguću ljubav“, da bajke braće Grimm „slave način na koji jedno od dvoje uvijek uspijeva ponovno osvojiti svojega Drugog“ (129). Pri tome im se ispriječē, kako ih naziva, sile smrti, oblikujući antagonizam koji fantastičnu književnost puni arhetipskim situacijama. Ludizam i nepopravljivi optimizam braće Grimm vodi njihove junake u traženju ljubavi kroz avatare sadizma kojih se u pravilu oslobađaju jednokratno i nasilno. Pobjeda ljubavi u konačnici, kako ističe, znači nužno uništenje ili uklanjanje figura mržnje ili ljubavne nekompetencije. Bajke, unatoč tome, nisu usmjerene denunciranju nezrelosti ili zlobe drugih, već iskazivanju mogućnosti da se ljubav, cjelovitost i osobno postignuće mogu realizirati *unatoč* tome. Autor ovdje također dovodi u pitanje Bettelheimov „amerikanizam“ koji put kroz nevolje vidi kao nužno sazrijevanje i dolazak do pravedne nagrade i društvene afirmacije na kraju. Ovdje valja napomenuti kako je u sociološkoj kritici ili dijelu „ideoloških“ kritičkih pristupa danas prepoznatljiv stav po kojem je bajci kao žanru (a naročito Grimmovim bajkama) svojstven oportunitizam: njima se, kako ističu, uvijek iznova potvrđuje nužnost prilagodbe društvenim vrijednostima i postojećemu poretku. Girard se tome direktno suprotstavlja, ističući kako je situacija, barem kad je riječ o braći Grimm, posve obrnuta. Svi primjeri koje je analizirao pokazuju kako je upravo sredina, društvo to koje se na kraju povinuje doživljenoj ljubavi: „očevi su protjerani, bogati osramoćeni, kraljeve zamjenjuju njihovi sinovi (ili pak „ništarije“ kao u „Vragu s tri zlatne vlasi“), moćnike se muči razmjerno njihovu sadizmu“ (132), no sve je „u savršeno spokojnoj klimi, bez osvetničkog duha, kao da je kategorija ispunjenih ljubavnika u svojoj biti superiornija bilo kojoj drugoj“ (isto). Braća Grimm na taj način kreiraju svoju anti-

tristanovsku koncepciju svijeta koja je ponajprije, prema Girardu, duhovno i humanistički orijentirana. Njihov je univerzum, kako ističe, uz to izravno heteroseksualan jer jasno ističu spolni polaritet potrage za ljudskim čiji je uspjeh moguć tek ako ide „preko drugog spola“ (133). Ovome bi se pristupu, uza svu socijalnu i etičku osjetljivost koju pokazuje, mogla prigovoriti neosjetljivost na jednu od temeljnih razlika između roda i spola. Zanemarujući socijalnu i kulturološku zasnovanost roda, pa čak i arhetipe muškoga i ženskoga koji su mu, s obzirom na vlastiti teorijski habitus, sigurno posve znani – Girard ovdje taj odnos između spolova zapravo pojednostavnjuje na štetu ne samo vlastite interpretacije, nego i cjeline braće Grimm, kako je naziva. „Bajke braće Grimm“, kako zaključno ističe, „ne brane nikakvu tezu, one pripovijedaju o određenom broju egzistencijalnih situacija koje su, istina, tipične, ali beskrajno iznijansirane. Ono što se može reći o određenoj bajci nikada nije usustavljivo; odnos snaga u priči koja dolazi odmah poslije može biti radikalno različit“ (152). Stoga, u konačnici, ako razmišljamo „izvan metafizičkih staza“, *Kinder- und Hausmärchen* mogu poslužiti kao Biblija: naći će se u njima sve što je čovjek ikada shvatio o svojem odnosu s Drugim. Pronalazeći nijanse u pristupu tome Drugome, Marc Girard izdvojio je cijeli niz situacija u relaciji između roditelja (otac ili majka) i djece (dječaka ili djevojčica) ili pak partnera (muškaraca i žena). Ne ulazeći u složenu i ne posve jednoznačnu definiciju roda, pojednostavnio je interpretativne mogućnosti predložaka kojima se bavi, čime je svoju instruktivnu studiju zaustavio na mjestu na kojemu je mogla, kako bi on sam rekao, ponuditi koherentnije zaključke. Unatoč tome, ovo je njegovo čitanje danas nezaobilazno: bilo da se promatra kroz kritiku Bettelheimovih postavki (ideja „sazrijevanja“, Bettelheimov „amerikanizam“, trijumf arhaizma, pseudopsihoanalitički akademizam), bilo da se čita kao svojevrsna pedagoška polemika s odgojnim praksama vlastite generacije ili pak kao otklon od pojednostavnjujućega psihoanaliziranja književnih likova, a u prilog zasnivanja tekstualne etike koja počiva na „providencijalnom suosjećanju nekoga Drugog ili neke Druge“ (148).

Marina Protrka Štimec

Slikovnica u muzeju

Diana Zalar, Antonija Balić Šimrak i Stjepko Rupčić. 2014. *Izlet u muzej na mala vrata: prema teoriji slikovnice = A Trip to The Museum Through the "Little Door": Towards a Theory of Picturebook*. Prev. na engl. Aleksandra Žmegač Horvat, Marija Andracka i Milka Bilić-Štefan. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 113 str. ISBN 978-953-7210-73-1

Slikovnica kao medij prenošenja poruka i pouka određenoj dobnoj skupini na osobit način – najčešće ispreplitanjem vizualnoga i verbalnoga, slike i riječi – prepoznata je gotovo od samih početaka svojega razvoja u smislu koji je nepromijenjen sve do suvremenoga poimanja slikovnice. Ovdje se ponajprije misli na nezaobilazni *Orbis sensualium pictus* (1658.) utemeljitelja moderne pedagogije Jana Amosa Komenskoga, zatim na *Slikovnicu za djecu (Bilderbuch für Kinder)* Johanna Bertucha objavljanu od 1790. do 1830., djelo